

Andrej Saje

TEOLOŠKI RAZMISLEK O SPRAVI V SLOVENSKEM NARODU: »DA BI BILI VSI ENO« (JN 17,21)¹

Uvod

Tema sprave predstavlja eno od osrednjih tem sodobne slovenske družbe in obenem eno od zahtevnejših vprašanj narodne zgodovine. Slovenski prostor, zaznamovan s tragičnimi dogodki, povezanimi z drugo svetovno vojno – okupacijo, odporom, revolucijo in povojnimi poboji –, še vedno nosi posledice ideoloških delitev, travm in zamolčanih spominov. Te rane se ne izražajo le v različnih zgodovinskih interpretacijah, temveč segajo v samo jedro narodovega samorazumevanja, medsebojnega zaupanja in sposobnosti za skupno prihodnost. Sprava zato ni zgolj politična ali sociološka kategorija, temveč globoko etično, duhovno in teološko vprašanje, ki zadeva identiteto in prihodnost naroda (Stres, 1998, 6–7).

V teološkem smislu sprava presega vse oblike človeškega dogovarjanja in kompromisov, saj je v svojem bistvu Božji dar in hkrati človeška naloga. Bog

¹ Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa P6-0262 (»Vrednote v judovsko-krščanskih virih in tradiciji ter možnosti dialoga«) in raziskovalnega projekta J6-50212 (»Moč čustev in status ženskih likov v različnih literarnih žanrih Stare zaveze«), ki ju sofinancira Javna agencija za raziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

po Jezusu Kristusu spravlja svet s seboj (2 Kor 5,18–20), človek pa je povabljen, da ta dar sprejme in ga uresničuje v odnosih do drugih. Bog človeku odpusti grehe, ko se ta kesa. Sprava se zato začne v srcu posameznika, ki se odpre resnici, odpuščanju in ljubezni, ter se nadaljuje na ravni skupnosti, ki išče pravičnost, pieteto in mir. S tem presega meje osebne duhovnosti in postaja temeljna družbena drža, ki edina omogoča preobrazbo ranjene zgodovine v prostor novega začetka (Krašovec, 2021, 109).

Namen razprave je teološko osvetliti pomen sprave v slovenskem narodnem kontekstu in pokazati, da ima proces sprave globoke svetopisemske, antropološke in pastoralne temelje. Prispevek izhaja iz prepričanja, da resnična sprava zahteva preplet treh razsežnosti: a) Zgodovinske – ki vključuje soočenje z resnico o preteklosti; b) Teološke – ki razodeva Božji dar sprave v Jezusu Kristusu; c) Antropološko-družbene – ki kažejo, kako se sprava uresničuje v človeku in skupnosti.

Članek zato postopoma obravnava zgodovinski okvir druge svetovne vojne in povojnega obdobja, vlogo Katoliške cerkve v procesu sprave, svetopisemske in teološke temelje, antropološko razsežnost odpuščanja ter spodbude papeža Frančiška k bratstvu in kulturi srečevanja. V sklepu razprava pokaže, da sprava v slovenskem prostoru ni le spomin na preteklost, temveč poklicanost za prihodnost – pot, po kateri narod išče resnico, pravičnost, odpuščanje in edinost, skladno z Jezusovo molitvijo: »Da bi bili vsi eno.« (Jn 17,21)

Zgodovinski okvir

Dogajanje na Slovenskem – zlasti na Dolenjskem in Notranjskem – med drugo svetovno vojno in neposredno po njej predstavlja eno najbolj kompleksnih in travmatičnih obdobj v slovenski zgodovini. Medtem ko je bil odpor proti okupatorju etično utemeljen, je bil obenem zaznamovan z revolucionarno dinamiko, ki jo je Komunistična partija Slovenije izrabila za nasilen prevzem oblasti. Tako se je na ozemlju današnje Slovenije na isti zgodovinski ravni prepletlo več pojavov: okupacija, odpor proti okupatorju, revolucija, protirevolucija in državljanska vojna.

V tem zapletenem ozračju sta predvsem območji Dolenjske in Notranjske vojno izkušnjo doživeli na posebej tragičen način. Prav na teh območjih se je najprej in najintenzivneje razvil odpor proti komunističnemu nasilju, ki je nastal kot odziv na konkretne izkušnje revolucionarne represije, likvidacij in ideološkega pritiska. Ti pojavi so se med vojno uveljavili znotraj narodno-osvobodilnega gibanja pod vodstvom Komunistične partije Slovenije (Nose, 2024, 65–71).

Sočasno z narodnoosvobodilnim bojem, ki je imel značaj legitimnega odpora proti okupatorju, je potekala tudi revolucija, usmerjena v nasilno uveljavitev spremembe družbenega sistema. Likvidacije ideoloških nasprotnikov komunizma so pri delu lokalnega prebivalstva sprožile odpor proti revolucionarnemu terorju. Tako se je poleg odpora proti okupatorju postopoma oblikoval tudi odpor proti revolucionarnemu nasilju, ki je bil v svojem delovanju prisiljen v sodelovanje z okupatorskimi silami.

Ta dvojna dinamika – hkratni odpor proti okupatorju in proti revolucionarnemu nasilju – je slovensko družbo zaznamovala globlje kot v nekaterih drugih evropskih državah, kjer je bil odpor bolj enoten in manj prepleten z notranjimi političnimi spopadi (Okoliš, 2019, 183–186).

Posledice teh procesov so bile daljnosežne. Po formalnem koncu druge svetovne vojne je nova oblast, ki je izšla iz narodnoosvobodilnega boja, uvedla totalitarni sistem po sovjetskem vzoru, s čimer je bilo zatrto demokratično politično življenje. Medvojno revolucionarno nasilje je doseglo svoj vrhunec v povojnih izvensodnih pobojih ideoloških nasprotnikov, kar je Komunistična partija razumela kot dokončno zmago nad kontrarevolucionarnimi silami. Povojna represija se je kazala v montiranih sodnih procesih, zaplembah premoženja, množičnih kršitvah človekovih pravic ter likvidacijah političnih in ideoloških nasprotnikov (Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2009, 21–22).

Nerazčiščenost teh dogodkov je zaznamovala celotno povojno obdobje. Uradna zgodovinska interpretacija je temeljila na enostranskem mitu »osvobodilnega boja«, v katerem za žrtve revolucionarnega nasilja ni bilo prostora. Takšna selektivnost je povzročila zamolčanje travm, razdeljen spomin ter potiskanje številnih družin in posameznikov na rob družbe. Preteklost je bila obremenjena s strahom in molkom, kar je dolgo časa onemogočalo pristno javno razpravo in postavilo temelje za dolgotrajno družbeno razdeljenost (Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2021, 7–9).

V primerjavi z drugimi srednje- in vzhodnoevropskimi narodi, ki so se soočali z nacistično okupacijo in pozneje s komunistično oblastjo, je slovenski primer specifičen zaradi izrazite bratomorne razsežnosti vojne. To dejstvo zahteva poseben hermenevitični pristop: sprava se ne more graditi zgolj na političnem kompromisu, temveč terja globlji premislek o resnici, pravičnosti in odpuščanju.

Zgodovinski okvir zato ni zgolj ozadje, temveč nujen predmet pravega procesa. Za spravo je potrebno predhodno temeljno soglasje o zgodovinskih dejstvih. Kadar je spomin na vojno in povojne dogodke močno različen, je pravni proces bistveno otežen. Potrebni koraki za ta proces so priznanje vseh žrtev in njihov dostojen pokop, preseganje enostranskih interpretacij zgodovine ter ustvarjanje prostora, v katerem se lahko narod celoviteje sooči

s svojo preteklostjo in se usmeri v prihodnost. Temeljni elementi sprave so zato predvsem: ugotavljanje resnice; priznanje in obžalovanje krivic ter zločinov; skrb za dostojanstvo žrtev, njihovo identifikacijo in pokop; pravna odgovornost; simbolna dejanja in dialog (Globokar, 2025; Saje, 2025).

Povojni poboji in razdeljen narodni spomin

Poleg posledic druge svetovne vojne predstavljajo veliko tragedijo za slovenski narod povojni poboji maja in junija 1945. Brez sodnih postopkov je bilo ubitih več kot 14.000 vrnjenih domobrancev ter številni civilisti, poleg njih tudi hrvaški in srbski vojaki, italijanski pripadniki ter civilno prebivalstvo. Ti poboji predstavljajo hudo kršitev temeljnih civilizacijskih načel.

Kot opozarja Slovenska akademija znanosti in umetnosti (SAZU), sta pravica do groba in pieteten odnos do mrtvih temeljni etični normi. Zamolčanje žrtev in njihovih grobišč je povzročilo dvojno travmo: prizadeti niso bili le pobiti brez sodbe, temveč tudi njihovi svojci, ki jim je bila odvzeta možnost javnega žalovanja in spominjanja. Nerazrešen odnos do preteklosti se prenaša med generacijami in negativno vpliva na sedanjost. Družba brez temeljnega soglasja o etičnih merilih ne more graditi prihodnosti (SAZU, 2021, 7–9).

Poboji so bili desetletja zaviti v molk in tabu. Uradni narativ je temeljil na poveličevanju narodnoosvobodilnega boja in zanikanju revolucionarnega nasilja, kar je povzročilo globoko razdeljenost v kolektivnem spominu. Številne družine so živele z bolečino neizrekljive izgube in s stigmatizacijo, medtem ko so bile žrtve izbrisane iz javnega spomina. Dolgotrajno molčanje je ustvarilo prostor za dvome, ideološke instrumentalizacije in politična izkoriščanja, ki so še dodatno otežila proces sprave.

Zgodovinopisna revizija je razkrila kompleksnost vojne v Sloveniji, ki ne dopušča enostranske delitve na »osvoboditelje« in »izdajalce« (SAZU, 2009, 21; Okoliš, 2019, 181–183). Znamenje bratomorne vojne je, da so bile žrtve na obeh straneh, odgovornost pa razdeljena. To ne zmanjšuje etične razlike med odporom proti okupatorju in kolaboracijo, temveč zahteva celovitejše razumevanje, ki priznava tudi tragične posledice revolucionarnega nasilja.

Tudi slovenski škofje so že leta 1990 zapisali, da je za spraven proces potrebno najprej »ugotoviti polno in celostno zgodovinsko resnico o vseh dogodkih od začetka vojne do danes. Edino resnica nas more osvoboditi, biti podlaga za spravo in omogočiti pot k pomiritvi« (Slovenska škofovska konferenca, 1990, 32).

Razdeljen narodni spomin je postal eden ključnih izzivov slovenske družbe. Pomanjkanje konsenza o preteklosti povzroča, da se razprave hitro

sprevržejo v ideološka nasprotovanja, namesto da bi vodile k iskanju resnice. Sprava terja prav nasprotno: priznanje dejstev, spoštovanje vseh žrtev in jasno etično presojo, ki ne temelji na enostranskih interpretacijah, ampak na univerzalnih moralnih načelih, ki jih lahko razberemo iz krščanskega nauka in razodete resnice (Schuman, 2003, 41).

S teološkega stališča je treba poudariti, da spomin brez resnice in brez upanja vodi v ujetost v preteklost. Človek je poklican, da ohranja spomin na žrtve ne z namenom maščevanja, temveč z namenom spominjanja, ki preprečuje ponavljanje tragičnih dogodkov. Hkrati je pomembno tudi prizadevanje za pravičen mir, ki vključuje iskanje resnice ter priznanje in obsodbo storjenih zločinov. V tem smislu povojni poboji niso le zgodovinsko dejstvo, ampak tudi izziv za slovensko družbo in Cerkev, ki ju kliče k resnicoljubnosti, pieteti in pogumu za graditev nove prihodnosti (Slovenska škofovska konferenca, 2025).

Pogrebna slovesnost v Rogu in zastoj procesa

Prvi javni prelom s tabujem povojnih pobojev je predstavljal intervju Edvarda Kocbeka leta 1975, odločilno vlogo pa je imela knjižica Spomenke Hribar *Krivda in greh* (1990), ki je prvič jasno tematizirala potrebo po narodni spravi že v njenem istoimenskem eseju, ki je bil izdan v Kocbekovem zborniku leta 1987. Prelomnica teh prizadevanj je bila pogrebna slovesnost za pobite žrtve povojnih pobojev v Kočevskem rogu 8. julija 1990, ki je imela velik simbolni pomen. Na njej sta skupaj nastopila ljubljanski nadškof metropolit Alojzij Šuštar in predsednik predsedstva Republike Slovenije Milan Kučan. Slovesnost je pomenila javno priznanje zamolčanih žrtev in poziv, da narod preseže dolgoletne delitve (Štih, 2021, 15).

Dogodek v Rogu je bil sprejet z velikimi pričakovanji, saj je obetal začetek novega obdobja narodne sprave v času osamosvajanja Republike Slovenije. Združitev cerkvenega in državnega predstavnika v skupnem dejanju pietete je pomenila zgodovinski trenutek, v katerem je bila prvič prepoznana potreba po celostnem soočenju s preteklostjo. Že kmalu po osamosvojitvi je začeti simbolni spravni proces naletel na nepripravljenost priznati resnico in na druge ideološke ovire ter je posledično zastal.

Slovenski škofje leta 1995 ugotavljajo: »Premalo se upošteva, da so dogodki in dejanja med seboj povezani in da si je samo iz te povezave ustvariti pravilnejšo podobo in pravičnejšo sodbo. Prav tako se v javnem govorjenju še vedno uporabljajo stare zmerljivke in sramotilne besede, ki so bile v preteklosti sestavni del ideološkega prikazovanja zgodovine. Občutek imamo, da kaže sedanja oblast premalo volje in daje premalo možnosti za raziskovanje

naše polpretekle zgodovine in za popravo krivic.« (Slovenska škofovska konferenca, 1995, 36–37)

Kljub ustanovitvi državnih komisij, sprejetju zakonodaje o popravi krivic in postopnemu odkrivanju prikritih grobišč (npr. Huda jama leta 2009, Macesnova gorica 2022) politična volja za resnično narodno pomiritev še ni dozorela. Pogrebna slovesnost je bila potisnjena v ozadje – deloma zaradi političnih instrumentalizacij, deloma pa zaradi pomanjkanja volje za dejanja na obeh straneh. Prizadevanja za spravo niso pripeljala niti do soglasja glede zgodovinskih dejstev med drugo svetovno vojno in neposredno po njej. Še več, poglobila so ideološke delitve in obremenila zgodovinopisje ter poglobila polarizacijo družbe (Godeša, 2019, 205–210; Gabrič, 2021, 217). Iz tega izhaja vprašanje o ustreznosti dosedanjega pravnega procesa in iskanju mogočih drugih pristopov za doseg narodne sprave.

Priznanje mrtvih je zaradi pomanjkanja volje s strani Republike Slovenije ostalo zgolj na simbolni ravni, brez širše družbene refleksije, ki bi omogočila prekinitev začaranega kroga ideoloških sporov. Za dokončanje pravnega procesa je nujno priznanje uradnih institucij, da so bili izvensodni poboji zločin, da se mrtvim vrne dobro ime in se jih dostojanstveno pokoplje (Globokar, 2025).

Sprava se je tako uresničevala predvsem na pietetni in simbolni ravni: z odkrivanjem in pokopi žrtev, postavitvijo spomenikov (npr. Spomenik vsem žrtvam vojn na Kongresnem trgu v Ljubljani leta 2017), z raziskavami Inštituta za novejšo zgodovino ter z delom Komisije za reševanje vprašanj prikritih grobišč. Kljub tem pomembnim korakom pa razlike v interpretaciji zgodovine ostajajo. Enostranske predstave o »osvoboditeljih« in »izdajalcih« se še naprej pojavljajo v političnem diskurzu, kar spravo med živimi otežuje ali celo onemogoča.

Simbolni trenutek v Rogu julija 1990 tako ostaja pomemben mejnik, ki pa ni prerasel v trajen proces. Slovenska družba je ostala razdeljena, politične instrumentalizacije zgodovine pa so preprečile, da bi se pravna gesta razvila v širše družbeno soglasje. To kaže, da sprava ne more biti enkratni dogodek, temveč dolgotrajen proces, ki zahteva resnico, pietetni odnos do vseh žrtev, priznanje odgovornosti ter pripravljenost na odpuščanje (Janez Pavel II., 1984, 26).

V tem smislu je Rog simbol začetka poti, ki še ni zaključena, in odpira vprašanje, kako iz simbolne ravni preiti v dejansko družbeno in etično preobrazbo. »Sprava pomeni predvsem vrniti dostojanstvo človeku, tako tistemu, ki je žrtev krivic, kot krivcu, ki ima dovolj poguma in moči, da prizna svoje slabo dejanje.« (Jamnik, 2009, 81)

Katoliška cerkev v povojnem obdobju

Katoliška cerkev na Slovenskem je v času vojne in povojne Jugoslavije doživljala eno najtežjih obdobij v zgodovini. Na eni strani je bila globoko povezana z narodom in njegovim kulturnim izročilom, na drugi strani pa je bila zaradi svoje moralne in duhovne avtoritete razumljena kot nasprotnik komunistične oblasti. Številni duhovniki so bili zaprti, izgnani ali ubiti, cerkveno premoženje je bilo nacionalizirano, pastoralno življenje pa sistematično omejevano. Vera in verujoči so bili marginalizirani, pogosto tudi stigmatizirani kot politično sumljivi (Okoliš, 2019, 198–199).

Posebno težo ima dejstvo, da so bili mnogi verniki in tudi nekateri duhovniki prisotni tudi v partizanskih enotah. Zato ni mogoče poenostavljati, da je med drugo svetovno vojno potekal boj med Cerkvijo in revolucionarji. Cerkvena skupnost je bila razdeljena. Cerkev ni bila le žrtev političnega preganjanja, temveč tudi sama z nekaterimi posamezniki vpeta v del bratomorne tragedije, kar je Cerkev javno obžalovala že takoj po vojni (Vovk, 1945, 19).

Po osamosvojitvi Republike Slovenije je Cerkev vstopila v novo zgodovinsko obdobje. Prevzela je predvsem duhovno in moralno vlogo, pri čemer je postala varuhinja spomina na žrtve, organizatorka spominskih bogoslužij in zagovornica pravice do groba. Nadškof Alojzij Šuštar je že leta 1990 na pogrebni slovesnosti v Rogu jasno poudaril, da je sprava mogoča ob priznanju resnice, ob molitvi, odpuščanju in zavračanju maščevanja. Ta izjava je zaznamovala temeljno držo Cerkve na Slovenskem v nadaljnjih desetletjih (Godeša, 2021, 184).

Kasnejše pobude slovenskih škofov, denimo ob slovesnostih pri Macesu v gorici, so nadaljevale to tradicijo: spominjati se vseh mrtvih, moliti za žrtve in storilce ter krepiti moč za odpuščanje. Cerkev se je zavedala, da brez pietete do vseh žrtev – ne glede na to, na kateri strani so bile – ni mogoče doseči narodnega spričevala o resnici. S tem je želela preseči enostranskost političnih interpretacij in ponuditi duhovno izhodišče, ki temelji na univerzalnih etičnih načelih (Saje, 2025).

V spravnem procesu Cerkev ne nastopa kot politični subjekt, temveč kot skupnost, ki s svojo zakramentalno in pastoralno dejavnostjo ustvarja prostor za notranjo prenovo. Z bogoslužjem, molitvijo, oznanjevanjem in pastoralnimi pobudami oblikuje duhovno ozračje, v katerem postaneta resnica in odpuščanje mogoča. Njena vloga je bistvena, ker spravo usidra v presežno dimenzijo – v odnos do osebnega Boga, ki presega človeške delitve in omogoča resnično notranjo svobodo.

Cerkev ima pri tem dvojno poslanstvo: varovati spomin na vse žrtve vojnega nasilja in povojnih pobojev ter obenem biti glasnica prihodnosti miru

in pravičnosti. Kot varuhinja spomina ohranja zavest o trpljenju, ki ne sme biti pozabljeno; kot glasnica prihodnosti pa vabi k odpuščanju, sočutju in edini. V tem se razodeva njena posebna naloga v slovenskem kontekstu: v družbi, ki je še vedno tragično zaznamovana z delitvami, biti prostor, kjer je sovražnik lahko sprejet kot brat, kjer se resnica povezuje s sočutjem in kjer odpuščanje postane pot k novi, prerojeni prihodnosti.

Teološki temelji sprave

Sprava je v Svetem pismu ena od osrednjih tem tako Stare kot Nove zaveze, čeprav ni predstavljena kot sistematična doktrina. Pojavlja se kot mreža podob, simbolov in pripovednih oblik, ki se prepletajo z vsemi ključnimi temami svetopisemskega besedila. Od stvarjenja sveta in padca človeka, skozi zgodovino Izraela do uresničitve v Jezusu Kristusu je sprava navzoča kot tihi, a odločilni izraz Božje volje. Razkriva krhkost in nemoč človeka, hkrati pa brezpogojno Božjo milost, ki presega človeške zmožnosti in ustvarja nov prostor odnosa med Bogom in človekom (Krašovec, 2021, 91–92; Nabergoj, 2023, 37).

Teologijo sprave najceloviteje razvije apostol Pavel. Njegovo izhodišče je univerzalna človeška krivda pred Bogom: »Ni pravičnega, niti enega.« (Rim 3,10–12) Človek, ki je odtujen od Boga in ujet v greh, se sam ne more rešiti; potrebna je Božja pobuda, ki se v polnosti uresničuje v Jezusu Kristusu. Pavel zapiše: »Bog je po Kristusu spravil svet s seboj in nam je zaupal besedo sprave.« (2 Kor 5,18–20) Kristus je torej sam sprava – tisti, ki premaga razdaljo med Bogom in človekom ter človeštvu podari novo življenje. Sprava ni zgolj obnova pretrganega odnosa, temveč v duhovnem smislu novo stvarjenje: »Če je kdo v Kristusu, je nova stvaritev. Staro je minilo. Glejte, nastalo je novo.« (2 Kor 5,17) Razodeva se, da sprava ni človekovo delo, ampak Božji dar, ki ga je treba in ga je tudi mogoče sprejeti samo kot dar, ki presega človekove lastne moči.

Lik kralja Davida ponuja svetopisemski vzorec pravne dinamike. Kljub napakam in notranjim konfliktom ostaja nosilec Božje obljube: »Tvoja hiša in tvoje kraljestvo bosta pred teboj obstala na veke.« (2 Sam 7,16) Božja zvestoba presega človekove zgrešene odločitve. Ko je imel David možnost ubiti kralja Savla, se je vzdržal in dejal: »Gospod naj bo sodnik in naj razsodi med menoj in njim.« (1 Sam 24,16) S tem je pokazal, da resnična sprava temelji na zaupanju v Boga, ne na človekovem povračilu (Krašovec, 2021, 92–93).

Spravni proces je mogoče razumeti kot dinamično celoto, ki jo sestavljajo resnica, pravičnost, krivda, odpuščanje, spomin in upanje. Ti elementi so

med seboj neločljivo povezani in določajo tako svetopisemski kot sodobni razmislek o spravi. Resnica razkriva grešnost človeka in omejenost njegove moči. Sprava se začne s soočenjem z resnico o preteklosti, grehu in ranah, ki jih povzročajo nasilje, sovraštvo in krivice. V slovenskem kontekstu to pomeni priznanje vseh žrtev vojne in povojnega nasilja, prizadevanje za doseg soglasja o zgodovinskih dejstvih glede resničnosti dogodkov in zavrnitev ideološko enostranskih interpretacij zgodovine (Slovenska škofovska konferenca, 1990, 33).

Pravičnost v svetopisemskem smislu ne pomeni povračila, temveč priznanje krivde in popravo porušenih odnosov. Božja pravičnost se uresničuje kot usmiljenje, ki vrača v občestvo, ne kot kazen, ki izključuje. Apostol Pavel poudarja, da je človek opravičen po veri v Kristusa, ne po lastnih delih (Rim 3,28).

Odpuščanje ne pomeni pozabe, temveč notranjo osvoboditev od bremena zamer in sovraštva. Jezus na križu moli: »Oče, odpusti jim, saj ne vedo, kaj delajo.« (Lk 23,34) Odpuščanje ne briše zgodovinske resnice, ampak odpira možnost v novo, spremenjeno, osvobojeno in razbremenjeno prihodnost. Spomin in upanje sta neločljiva: spomin varuje pred ponovitvijo krivic, a brez upanja ostaja ujet v preteklost; z upanjem pa postane ustvarjalen in življenjski (Janez Pavel II., 2005, 153–158).

Antropološka razsežnost sprave

Temelj sprave je v Bogu, ki je »bogat v usmiljenju« (Ef 2,4) in po Kristusu pri naša svetu odrešenje in spravo (2 Kor 5,18–20). Sprava ni zgolj človeško dejanje, temveč predvsem Božji dar, ki človeka vabi k sodelovanju – k osebni veri, pokori in spreobrnjenju. Greh pomeni odtujitev od Boga in bližnjega, zato je vsako resnično spreobrnjenje hkrati vračanje v občestvo. Sprava z Bogom ni mogoča brez sprave z ljudmi, saj se Božja ljubezen uresničuje v medosebnih odnosih (Janez Pavel II., 1984, 3).

Človek je po svoji naravi telesno, duševno, duhovno in družbeno bitje. Njegovo življenje se uresničuje v odnosu do Boga, do drugega človeka in do skupnosti, v kateri živi. Pokora in spreobrnjenje imata zato tudi neizogibno družbeno razsežnost. Greh ni le osebni prekršek, temveč ima vedno posledice za skupnost in se posledično vtke v družbene strukture.

Spreobrnjenje mora zato segati onkraj individualne ravni ter zajemati pre-novo odnosov in odpravo nepravil družbenih razmerij, ki izvirajo iz preteklosti. V slovenskem prostoru, kjer so posledice zgodovinskih delitev še vedno prisotne v političnem in kulturnem življenju, sprava ne sme ostati na ravni čustev ali simbolnih gest, ampak mora vključevati poglobljeno duhovno in

družbeno prenovu, ki omogoča pravično sožitje in gradnjo zaupanja. »Osvojaja samo resnica s človeškim obrazom.« (Petkovšek, 2009, 24)

Cerkev je po svojem bistvu zakrament sprave – znamenje in orodje ednosti med ljudmi (Drugi vatikanski koncil, *Lumen gentium*, 1). To poslanstvo lahko uresničuje le, če sama živi spravo in če v njenem občestvu dejavno delujeta beseda in služba sprave. To se izraža v pripravljenosti na odpuščanje, v bratstvu in solidarnosti, ki gradijo občestvo vere in zaupanje v Božje usmiljenje. Cerkev v Sloveniji ima zato posebno poslanstvo: spodbujati kulturo dialoga, poslušanja in resnice ter postajati prostor, kjer se lahko prepoznajo in zdravijo travme naroda. Kjer obstajajo razdeljenosti – v zgodovinskem spominu, med verskimi skupnostmi ali družbenimi skupinami –, mora biti Cerkev kraj srečevanja, priznanja in sprave.

Prava sprava zahteva resnico. Priznavanje greha, prevzem odgovornosti in pripravljenost na popravilo krivic so pogoji za odpuščanje in novo občestvo. Pokora ni zgolj osebno kesanje, temveč dejanje resnicoljubnosti, ki vrača dostojanstvo tako storilcu kot žrtvi. Sprava je po mnenju Christine Schliesser (2022, 3–7) dolgotrajen proces pokore, spominjanja, odpuščanja in pravičnosti, ki vodi k novemu življenju posameznika in skupnosti. V slovenskem kontekstu mora proces sprave temeljiti na spominjanju brez maščevanja in na govorjenju resnice brez obsojanja. Ljubezen do resnice in pravičnosti mora biti močnejša od ideoloških pripadnosti in zgodovinskih delitev.

Pokora je tudi pot prihodnosti in upanja. Človek, ki priznava svojo krivdo, odpira prostor za novo življenje – osebno in skupnostno. Sprava ni enkratno dejanje, ampak je dolgotrajen proces, ki zahteva stalno spreobračanje, potrpežljivost in zaupanje v Božje usmiljenje. Le tako je mogoče graditi narod, ki bo enoten v različnosti in povezan v duhu medsebojnega spoštovanja in ljubezni. Sprava je dar in naloga, ki kliče človeka, da preseže samega sebe, odpre srce drugemu in dopusti, da Bog po njem uresničuje svoje delo miru in edinosti.

Poziv papeža Frančiška k bratstvu kot temelju sprave

Papež Frančišek (2013–2025) v socialni okrožnici *Vsi smo bratje* poudarja, da sta sprava in odpuščanje temeljna pogoja za gradnjo pravične in mirne družbe (2020, 243–246 in 248–251). Odpuščanje po njegovih besedah ne pomeni pozabe krivic, ampak omogoča, da se spomin poveže s pravičnostjo in ponovno vzpostavitev odnosov. Sprava je pot, ki zahteva priznanje resnice, odprt dialog in pripravljenost na obnovo skupnosti. S tem se povezuje ideja

bratstva, ki presega meje narodov, verstev in kultur, saj smo vsi člani ene človeške družine. Bratstvo po papeževem prepričanju ni abstrakten ideal, temveč konkretna pot, ki se kaže v vsakodnevnih dejanjih solidarnosti, pravičnosti in sočutja.

Sprejemanje drugega je bistven korak k odprtemu svetu. Gre za preseganje sebičnosti in zaprtosti, za pripravljenost živeti »polnejše življenje v drugem«. Tako se ustvarja dinamika ljubezni, ki odpira vrata univerzalni skupnosti, v kateri ima vsak človek svoje dostojanstvo in vrednost. Ljubezen in sočutje sta temeljni kreposti, ki vodita k priznavanju ranljivosti in zavzemanju za najbolj izključene. Sočutje ni zgolj čustvo, ampak življenjska drža, ki prebujata odgovornost do drugih in gradi mostove med ljudmi.

Papeževa okrožnica je nastala v času pandemije covida-19, ki je pokazala, kako povezan je svet in kako nihče ne more živeti osamljeno. Frančišek zato poziva h globalni odgovornosti, sodelovanju in solidarnosti. Politična in družbena ureditev morata temeljiti na služenju človekovemu dostojanstvu, ne na sebičnih interesih. Papežovo sporočilo je jasen poziv h gradnji kulture srečevanja, v kateri prevladujejo odpuščanje, sprava, bratstvo, sočutje in sprejemanje drugega. Le tako bo mogoče ustvariti svet, v katerem bo vsak človek lahko živel v miru, spoštovanju in upanju. Papež poudari: »Današnja svetovna povezanost zahteva novo pot bratstva in družbenega prijateljstva. Nihče se ne more rešiti sam; lahko se rešimo samo skupaj.« (Frančišek, 2020, 127)

Frančišek poudarja, da sprava in odpuščanje tvorita temelja za gradnjo pravične družbe. Odpuščanje ne pomeni pozabe, temveč povezuje spomin s pravičnostjo in ponovno vzpostavitev odnosov. Bratstvo presega meje narodov, verstev in kultur ter uresničuje vizijo odprtega sveta, v katerem ljubezen in sočutje ustvarjata prostor za vse (Frančišek, 2020, 250).

Sprava je najprej Božji dar, ki ga človek sam ne more doseči, hkrati pa naloga, ki se uresničuje v življenju Cerkve. Kristus je Cerkvi zaupal »službo sprave« (2 Kor 5,18): poklicana je, da spravo oznanja, živi in uresničuje v vsakem času in prostoru. Kljub preizkušnjam in notranjim razkolom Cerkev ostaja prostor, kjer se spomin žrtev povezuje z oznanilom upanja. Bogoslužje, zakramenti in molitev vernikom omogočajo notranjo prenovu, posebej evharistija, ki je zakrament sprave in edinosti. Cerkev mora hkrati varovati spomin na krivice ter klicati k odpuščanju, sočutju in edinosti.

Za slovenski kontekst to pomeni, da Cerkev ostaja klic k edinosti, ki presega zgodovinske delitve ter vabi k resnici, pravičnosti, odpuščanju in upanju. Resnična edinstvo lahko zraste le iz resnice in ljubezni – v skladu s Kristusovo molitvijo: »Da bi bili vsi eno.« (Jn 17,21)

Pot do sprave: dialog, jezik in odpuščanje kot temelj novega odnosa

Sprava je eden najzahtevnejših, a hkrati najnujnejših procesov v življenju posameznika in skupnosti. Ni zgolj pravna ali politična kategorija, temveč predvsem eksistencialna in etična drža, ki sega v jedro človeških odnosov. V slovenskem prostoru je njena potreba še posebej izrazita zaradi zgodovinskih delitev in nerazrešenih nasprotij iz časa druge svetovne vojne in neposredno po njej, toda sprava kot taka nikoli ni omejena na določen zgodovinski kontekst. Je univerzalna človeška kategorija, ki določa kakovost sobivanja in oblikuje prihodnost skupnosti (Schliesser, 2022, 3–4).

Bistvo sprave se uresničuje v srečanju, ki pomeni pripravljenost priznati drugega, mu dati prostor, ga poslušati in sprejeti takšnega, kakršen je. Sprava se zato dogaja v jeziku in dialogu: jezik ne oblikuje le pomenov, ampak soustvarja odnose. Ko drugega nagovorim s »ti«, ga priznam kot osebo, hkrati pa se v tem odnosu oblikuje tudi moja lastna identiteta. Dialog je več kot izmenjava argumentov; je dejanje sprave, v katerem drugi ni objekt moje sodbe, temveč subjekt, ki me nagovarja in s katerim vstopam v skupen prostor resnice (Buber, 1923, 11).

Za verujočega človeka ima sprava še globljo dimenzijo, saj je utemeljena v Božjem delovanju. Bog v Jezusu Kristusu razodeva logiko, ki presega sovraštvo in delitve: ne z maščevanjem, ampak z darovanjem popolnega odpuščanja. Odpuščanje ne pomeni pozabe krivde, temveč preoblikovanje odnosa. Spomin na zlo ostaja, a izgubi svojo uničevalno moč, ker je presežen z možnostjo novega začetka. Odpuščanje je moč, ki ustvarja prostor, da se prizadeti in krivec znova srečata kot osebi.

Evangelij jasno pokaže, da odpuščanje presega strogo pravičnost. Jezusova prošnja za odpuščanje na križu (Lk 23,34) pokaže, da je resnična moč človeka v sposobnosti preseganja zla z dobrim. Apostol Pavel povzema to logiko, ko poziva: »Bodite drug do drugega dobri in usmiljeni in odpuščajte drug drugemu, kakor je tudi Bog po Kristusu vam odpustil.« (Ef 4,32) Odpuščanje tako ni zgolj moralni ideal, ampak ontološka nuja za obstoj krščanske skupnosti. Brez odpuščanja bi Cerkev razpadla v mrežo sporov in zamer, medtem ko njegovo uresničevanje ustvarja novo stvarjenje in novo občestvo v Kristusu (Barth, 1948, 132).

Sprava se dogaja v paradoksu: po eni strani zahteva resnico in priznanje krivde, po drugi pa omogoča odpuščanje kot brezpogojen dar. Ta dvojna dinamika odpira možnost, da se odnos ne vrača v preteklost, temveč se na novo oblikuje kot prostor prihodnosti. Sprava ni uniformiranost mišljenja,

ampak sposobnost sobivanja v različnosti, kjer se človek odpove posesivnosti in samozadostnosti ter vstopi v skupnost, ki temelji na dostojanstvu vsakega posameznika (Volf, 1996, 129).

Čeprav se odpuščanje na prvi pogled lahko zdi kot predaja, je v resnici izraz največje moči. Uničenje drugega je vedno tudi samouničenje, saj človek obstaja le v odnosu. Resnična zmaga je v odpovedi logiki maščevanja in odprtosti za skupno prihodnost. Odpuščanje je zmaga življenja nad smrtjo, občestva nad osamljenostjo ter prihodnosti nad preteklostjo (Osredkar, 2021, 124–125).

Sprava kot proces jezika, dialoga in odpuščanja je tako hkrati Božje delo in človeška naloga. V teološki perspektivi je utemeljena v osebi Jezusa Kristusa, ki je s svojim življenjem, smrtjo in vstajenjem od mrtvih pokazal, da je odpuščanje močnejše od sovraštva. Sprava zato ni iluzija, temveč nujnost za preživetje posameznika in skupnosti. Kdor odpušča in sprejema drugega, ustvarja novo stvarjenje in uresničuje najvišjo obliko ljubezni. V tem smislu sprava ni poraz, ampak največja zmaga – zmaga človečnosti, ljubezni in življenja.

Sprava je globok duhovni in etični proces, ki presega zgolj zunanje ali politične dimenzije. Ni enkratno dejanje, temveč dolgotrajna pot notranjega osvobajanja človeka iz ujetosti v preteklost, sovraštvo in zlo. Sprava pomeni soočenje z resnico in lastno odgovornostjo, ne pa pozabe ali izbrisa bolečine. Gre za proces notranjega zorenja, ki vodi prek resnice, trpljenja in odpuščanja do globokega miru. V središču je odpuščanje, ki ni šibkost, temveč dejanje poguma in svobode – sposobnost, da človek preseže zlo, ki mu je bilo storjeno, in v drugem prepozna brata (Frančišek, 2020, 250).

Sprava ima svoj izvir v Božji ljubezni in odpuščanju, zato je hkrati Božji dar in človeška poklicanost. Ko človek sprejme Božje odpuščanje in dovoli, da ga milost preobrazi, postane tudi sam sposoben odpustiti in graditi nove odnose. Sprava tako pomeni notranjo preobrazbo človeka in družbe, preoblikovanje spomina v luči resnice in upanja ter pot, ki vodi k miru, pravičnosti in edinosti (Jamnik, 2009, 84–85).

Problem pravnega procesa v Sloveniji in krščanski pogled v prihodnost

Spravni proces v Sloveniji ostaja nedokončan in razkriva globoko prepletenost zgodovine, politike in kolektivne identitete. Čeprav je bila tranzicija po letu 1990 formalno mirna in demokratična, je na ravni družbenega spomina ostal nepresežen razkol, ki izvira iz nerešenih vprašanj druge svetovne vojne in poveljnega komunističnega nasilja. Glavni problem je v tem, da ni prišlo do

celovitega soočenja z resnico o preteklih zločinih, kar pomeni, da slovenska družba ni doživela katarze, ki bi omogočila oblikovanje skupnega zgodovinskega spomina (Globokar, 2025).

Odsotnost lustracije, pomanjkanje kazenske in moralne odgovornosti za povojne poboje ter vztrajanje pri ideoloških interpretacijah zgodovine ohranjajo bolečo razdeljenost naroda. Politične elite obeh polov – leve in desne – nerazrešene rane pogosto instrumentalizirajo za mobilizacijo svojih volivcev, kar pogloblja polarizacijo in otežuje dialog. Na simbolni ravni sicer obstajajo spomeniki in uradni pozivi k spravi, vendar ti ne delujejo kot točke skupnega spomina, temveč kot odrazi vztrajanja pri ločenih narativih. Tako spomenik žrtvam vseh vojn v Ljubljani, ki je delo avtorja Roka Žnidaršiča, ni postal prostor enotnosti, temveč ilustracija razklanosti (Juhant, 2019, 13–20).

Družbena posledica tega stanja je utrjevanje dveh zgodovinskih resnic – partizanske in protirevolucionarne –, ki se izključujeta, namesto da bi se dopolnjevali. To preprečuje zorenje politične kulture, v kateri bi bilo mogoče priznati trpljenje drugega brez občutka ogroženosti lastne moralne legitimnosti. Akademska skupnost, zlasti SAZU, opozarja, da nerazčiščen odnos do preteklosti hromi družbo na vseh področjih, od politične kulture do medčloveškega zaupanja. Sprava kot družbeni proces zato ni zgolj vprašanje preteklosti, temveč nujen pogoj za zdravo prihodnost naroda (SAZU, 2021, 7–9).

Z vidika krščanske antropologije in družbenega nauka Cerkve je pot k spravi utemeljena na resnici, pravičnosti, usmiljenju in odpuščanju – stebrih, ki jih poudarja papež Frančišek v okrožnici *Vsi smo bratje*. Sprava ne more temeljiti na pozabi, temveč na pogumnem soočenju z zgodovinskimi dejstvi. Resnica, čeprav boleča, je pogoj, da lahko pride do notranje preobrazbe posameznikov in družbe. Brez priznanja zla in odgovornosti ni mogoče doseči miru, ki bi temeljil na pravičnosti. Brez resnice, priznanja in odpuščanja ni prihodnosti (Tutu, 1999, 165).

Toda resnica sama ne zadostuje – potrebna sta tudi usmiljenje in odpuščanje, da bi se pretrgala veriga maščevanja, ki še vedno oblikuje del kolektivnega spomina. Krščansko odpuščanje ne pomeni relativizacije zla ali odpovedi pravici, temveč preobrazbo srca, ki v drugem človeku zmore videti bratovo dostojanstvo. Cerkve je zato poklicana, da v slovenski družbi deluje kot prostor resnice in sočutja: spodbuja dostojen pokop žrtev, omogoča prostor za javen in miren pogovor o preteklosti ter vzgaja mlade v duhu nenasilja in sprave (Mednarodna teološka komisija, 1999, 6.1). Poseben poudarek mora imeti osebna dimenzija sprave. Papež Frančišek opozarja, da »splošne sprave ni mogoče zapovedati« (2020, 246). Sprava se začne v srcu posameznika, ki se odloči odpustiti in iskati resnico brez sovraštva. Šele iz takih osebnih dejanj raste skupnost, ki je sposobna živeti z razlikami in kljub različnim

zgodovinskim spominom graditi skupno prihodnost. Krščanska pot k spravi je torej pot resnice, ki vodi v odpuščanje, ter pot spomina, ki ne zapira ran, temveč jih zdravi – v zaupanju, da je edinost dar Duha in sad poguma človeških src, ki se odločijo za mir (Erzar, 2019, 15).

Sklepne misli

Sprava v slovenskem narodu ostaja ena od ključnih nalog v sedanjosti in prihodnosti. Zgodovinski pregled je pokazal, da so vojna, revolucija in pobojni poboji pustili globoke rane, ki še dandanes zaznamujejo narodni spomin. Dolgotrajno zamolčanje in politična instrumentalizacija preteklosti sta poglobila delitve, ki niso le zgodovinski spomin, ampak živa realnost sedanjih družbenih odnosov. Kljub temu so se v zadnjih desetletjih pokazali pomembni koraki: pogrebna slovesnost v Kočevskem rogu, odkrivanje prikritih grobišč, izjave predstavnikov Cerkve in civilnih institucij ter pastoralne pobude, ki usmerjajo v resnico in pieteto. Ti koraki so znamenje, da spraven proces, četudi počasen in nepopoln, ostaja živ in nepogrešljiv za narodno zorenje.

Spraven proces v Sloveniji ovira pomanjkanje pripravljenosti s strani državnih institucij za priznanje in iskreno obžalovanje medvojnih in poveljskih zločinov, ideološko nasprotovanje pokopu žrtev poveljskih pobojev pod Macosno gorico in drugod ter njihovi moralni in pravni rehabilitaciji. K temu prispeva tudi neuresničevanje načel pravne države, ki bi morala zagotavljati pravično sojenje in enako obravnavo vseh, spoštovanje človekovega dostojanstva, čast do imena in groba ter zadoščenje svojcem žrtev. Del spravnega procesa bi moralo biti tudi jasno obžalovanje in opravičilo države za storjene krivice.

Teološki vidik sprave razodeva, da sprava presega politične dogovore in pravne postopke. Njeni temelji so v Jezusu Kristusu, ki je s svojo smrtjo in vstajenjem od mrtvih svet spravil z Bogom (2 Kor 5,18–20). V njem se razodeva polnost resnice, pravičnosti, odpuščanja in upanja. Resnica je nujen pogoj sprave, saj brez nje ni mogoče ozdraviti ran. Pravičnost ne pomeni maščevanja, temveč priznanje dostojanstva žrtev in popravilo krivic. Odpuščanje ne briše in ne potvarja spomina, ampak človeka osvobodi bremena sovraštva in mu podari notranjo svobodo. Spomin, povezan z upanjem, varuje pred ponovitvijo nasilja in odpira pot k prenovljeni prihodnosti. Sprava je zato globoko duhovna resničnost, ki povezuje resnico z usmiljenjem in pravičnost z ljubeznijo.

Antropološki pogled razkriva, da se sprava ne dogaja samo v zgodovinskem in kolektivnem okviru, ampak najprej individualno v človekovem srcu. Človek

je po svoji naravi bitje odnosa: potrebuje drugega, da bi bil sam. Brez sprave s samim seboj, z Bogom in z bližnjim ni mogoče graditi skupnosti. Družbena obnova mora zato temeljiti na notranji prenovi, ki presega ideološke meje in ustvarja prostor za resnico, dialog in sočutje. Sprava je proces, ki vodi od razdeljenosti k edinosti, od zamer k odpuščanju, od zaprtosti k odprtosti. Je pot, na kateri človek in narod prepoznavata, da brez medsebojnega sprejemanja in ponižnosti ni prihodnosti.

Cerkev ima pri tem posebno vlogo. Kot Kristusovo telo nadaljuje njegovo poslanstvo »službe sprave« (2 Kor 5,18). To uresničuje v bogoslužju, zakramentih, molitvi in spominskih obredih, hkrati pa z javnim glasom, ki kliče k resnici, pravičnosti in odpuščanju. V njej se srečujeta spomin in upanje, bolečina in tolažba, krivda in milost.

Cerkev ostaja glasnica sprave, prostor molitve in dialoga, v katerem se na podlagi evangelijskih vrednot učimo resnicoljubnosti, pietete in medsebojnega spoštovanja. Želi biti prostor za očiščenje spomina. Namen očiščenja naše preteklosti je osvoboditi osebno in skupnostno vest vseh oblik zamer in nasilja, ki so dediščina preteklih napak, s pomočjo obnovljene zgodovinske in teološke presoje dogodkov. To dejanje poguma in ponižnosti naj nas vodi k priznanju resnice in krivde ter prispeva k spravi (Janez Pavel II., 1998, 11).

Posebno moč temu razumevanju daje nauk papeža Frančiška, ki v okrožnici *Vsi smo bratje* poziva h gradnji kulture srečevanja in univerzalnega bratstva kot temelja miru. Po njegovih besedah sprava in odpuščanje nista znamenji šibkosti, ampak poguma in ustvarjalnosti, ki omogočata, da se spomin preobrazi v vir sočutja in solidarnosti. Frančišek opozarja, da se resnična sprava ne more uresničiti brez spomina, vendar mora biti spomin očiščen zla in napolnjen z upanjem. Kdor ne odpusti, si zapira pot v prihodnost, pravi papež, ker postane ujetnik preteklosti, ki jo ohranja z grenkobo (2020, 217, 225, 246–250).

Bratstvo, na katerem temelji okrožnica papeža Frančiška, presega meje narodov, verstev in kultur, ker izvira iz skupne človeške poklicanosti: vsi smo otroci istega Boga Očeta in zato bratje in sestre. Frančišek vabi človeštvo, naj v vsakem človeku prepozna obličje bližnjega, tudi v tistem, ki misli ali veruje drugače. Sprava v tem pogledu ni zgolj odprava konfliktov, temveč duhovna preobrazba src, ki odpira prostor za dialog, solidarnost in vzajemno spoštovanje. Samo bratstvo, utemeljeno na resnici in ljubezni, lahko postane resnični temelj miru.

Sprava se udejanja v molitvi, pogumu in resnicoljubnosti. Molitev odpira srce Božji milosti, pogum omogoča soočenje z resnico in sprejemanje drugega, resnicoljubnost pa varuje pred lažnim spravljanjem, ki bi zamolčalo krivice. Brez teh kreposti sprava ostane prazna gesta.

Za slovenski kontekst to pomeni, da pot k spravi zahteva pogum za priznanje medvojne in povojne zgodovinske resnice, odprtost za drugega in pripravljenost graditi občestvo, ki presega ideološke delitve. Cerkev ostaja klic k edinosti in preroški glas, ki vabi k resnici, pravičnosti, odpuščanju in upanju. Le resnična edinstvo, zgrajena na ljubezni, je zmožna ozdraviti narodne rane in omogočiti prihodnost, ki bo temeljila na dostojanstvu vsakega človeka.

Sklepna misel se vrača k Jezusovi velikodušni molitvi: »Da bi bili vsi eno.« (Jn 17,21) Edinstvo, za katero je prosil Kristus, ni zunanje soglasje, temveč občestvo src, ki raste iz resnice in ljubezni. To edinstvo je mogoče doseči le v luči vere, ki preobraža spomin in usmerja v prihodnost. Slovenski narod je povabljen, da stopi na pot iz teme v luč – iz razdeljenosti v edinstvo, iz molka v resnico, iz bolečine v odpuščanje. V takem duhu naj sprava postane znamenje prenovljene človečnosti in uresničevanja Božjega načrta miru, v katerem se udeležijo Kristusove molitve: »Da bo svet veroval.« (Jn 17,21)

Literatura in viri

- Barth, Karl, 1948: *Credo: Die Hauptprobleme der Dogmatik, dargestellt im Anschluss an das Apostolische Glaubensbekenntnis*. Zollikon–Zürich: Evangelischer Verlag.
- Buber, Martin, 1923: *Ich und Du*. Leipzig: Insel Verlag.
- Erzar, Tomaž, 2019. Trije povezovalni momenti v terapevtskem procesu odpuščanja in krščanski model odpuščanja. *Bogoslovni vestnik*. 79/1. 9–16.
- Frančiček, 2020: *Vsi smo bratje: Okrožnica o bratstvu in družbenem prijateljstvu*. V: *Cerkveni dokumenti*, št. 147. Ljubljana: Družina, 2020.
- Gabrič, Aleš, 2021: *Raznolikost bogati poglede na preteklost*. V: *Slovenska sprava*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 206–219.
- Globokar, Roman, 2025: Der schwierige Prozess der nationalen Versöhnung und die sich vertiefende Polarisierung in Slowenien: príspevek na konferenci združenja »Vereinigung für Sozialethik in Mitteleuropa« z naslovom »Sozialer Frieden in Ost- und Mitteleuropa« (oktober, 10). V: *Universität Wien, Katholisch-Theologische Fakultät*.
- Godeša, Bojan, 2019: Slovenian historiography in the grip of reconciliation. V: *The memory of guilt revisited: the Slovenian post-socialist remembrance landscape in transition* (ur. Luthar Oto in Uhl, Heidemarie). Göttingen: V & R Unipress, 46/2. 205–224, 295–296.
- Godeša, Bojan, 2021: *Izjava predsedstva o narodni in državljanski pomiritvi in Izjava Škofovske konference o narodni spravi – 30 let pozneje*. V: *Slovenska sprava*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 181–194.
- Jamnik, Anton, 2009: Sprava, proces osvobajanja in dejanje poguma. V: *Odrešenje in sprava, čemu? Erlösung und Versöhnung, wozu?* (ur. Valenčič, Rafko in Jože Kopeinig). Ljubljana: Teološka Fakulteta in Mohorjeva Celovec. 77–92.

- Janez Pavel II., 1984: *Reconciliatio et Paenitentia*. Apostolska spodbuda (1984, 2. december). Dostopno na naslovu: https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/apost_exhortations/documents/hf_jp-ii_exh_02121984_reconciliatio-et-paenitentia.html (citirano 30. oktober 2025).
- Janez Pavel II., 1998: *Incarnationis mysterium*: Bula o razglasitvi velikega jubileja leta 2000. (29. november). Dostopno na naslovu: https://www.vatican.va/jubilee_2000/docs/documents/hf_jp-ii_doc_30111998_bolla-jubilee_en.html (citirano 30. oktober 2025).
- Janez Pavel II., 2005: *Spomin in istovetnost*. Celje, Celovec, Gorica: Mohorjeva družba.
- Juhant, Janez, 2019: Tridesetletnica. V: *Sprava in demokracija: ob 30. obletnici Lipe sprave* (ur. Juhant, Janez). Ljubljana: Društvo Združeni ob lipi sprave. 13–20.
- Koncilski odloki. 1980. *Konstitucije, odloki, izjave, poslanice 2. vatikanskega vesoljnega cerkvenega zbora (1962–1965)*. Ljubljana: Nadškofijski ordinariat.
- Krašovec, Jože. 2021: Svetopisemske osnove sprave. V: *Slovenska sprava*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 91–112.
- Mednarodna teološka komisija, 1999. Spomin in sprava. Cerkev in napake preteklosti. Dostopno na naslovu: https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/cti_documents/rc_con_cfaith_doc_20000307_memory-reconc-itc_en.html (citirano 30. oktober 2025).
- Nabergoj Avsenik, Irena, 2023: Čustva in vrednote ženskih likov v Stari zavezi. *Edinost in dialog*. 78/2. 21–49.
- Nose, Aleš, 2024: Nastanek in razvoj postojank prostovoljnih protikomunističnih enot na Dolenjskem. V: *Pragovi nasilja. Dolenjska in Bela Krajina 1941–1943* (ur. Bobič, Pavlina). Ljubljana: Študijski center za narodno spravo in Škofija Novo mesto. 65–116.
- Okoliš, Stane, 2019: Revolucionarno nasilje in narodna sprava. V: *Sprava in demokracija: ob 30. obletnici Lipe sprave* (ur. Juhant, Janez). Ljubljana: Društvo Združeni ob lipi sprave. 181–231.
- Osredkar, Marij Jože, 2021: Sprejemanje drugačnosti je temelj sobivanja. V: *Slovenska sprava*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 113–126.
- Petkovšek, Robert, 2009: Odrešenje v luči filozofije. V: *Odrešenje in sprava, čemu? Erlösung und Versöhnung, wozu?* (ur. Valenčič, Rafko in Jože Kopeinig). Ljubljana: Teološka Fakulteta in Mohorjeva Celovec. 9–25.
- Saje, Andrej, 2025: Nagovor pri molitvi pod Macesnovo gorico (maj, 29). Dostopno na naslovu: <https://katoliska-cerkev.si/nagovor-novomeskega-skofa-andreja-sajeta-pri-molitvi-pod-macesnovo-gorico2025> (citirano 30. oktober 2025).
- Schliesser, Christine, 2022: The Road to Reconciliation-Insights from Christian Public Theology. *Religions* 13: 230. 1–9. Dostopno na naslovu: <https://doi.org/10.3390/rel13030230> (citirano 30. oktober 2025).
- Schuman, Robert, 2003: *Za Evropo*. Celje: Mohorjeva družba.
- Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 2021: Izjava o kršitvah človekovih pravic v Sloveniji po drugi svetovni vojni (2. junij 2009, besedilo za interno razpravo na

- SAZU). V: *Slovenska sprava*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 21–24.
- Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 2021: Izjava Slovenske akademije znanosti in umetnosti o spravi ob tridesetletnici samostojne slovenske države. V: *Slovenska sprava*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 7–9.
- Slovenska škofovska konferenca, 1990: Izjava o narodni spravi. V: *Resnici na ljubo: izjave ljubljanskih škofov o medvojnih dogodkih* (ur. Dolinar, M. France). Ljubljana: Družina. 31–34.
- Slovenska škofovska konferenca, 1995: Služiti resnici, pravici in spravi: Izjava Slovenske škofovske konference ob 50–letnici druge svetovne vojne. V: *Resnici na ljubo: izjave ljubljanskih škofov o medvojnih dogodkih* (ur. Dolinar, M. France). Ljubljana: Družina. 34–38.
- Slovenska škofovska konferenca, 2025: Izjava ob 80. obletnici izvensodnih pobojev po koncu II. svetovne vojne (maj, 21). Dostopno na naslovu: <https://katoliska-cerkev.si/izjava-slovenske-skofovske-konference-ob-80-letnici-izvensodnih-pobojev-po-koncu-ii-svetovne-vojne> (citirano 30. oktober 2025).
- Stres, Anton, 1998: Odrešujoča moč priznanja in obžalovanja. V: *Resnici na ljubo: izjave ljubljanskih škofov o medvojnih dogodkih* (ur. Dolinar, M. France). Ljubljana: Družina. 6–10.
- Štih, Peter. 2021: Pozdravne besede. V: *Slovenska sprava*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 14–17.
- Volf, Miroslav, 1996: *Exclusion and Embrace: A Theological Exploration of Identity, Otherness, and Reconciliation*. Nashville: Abingdon Press.
- Vovk, Anton, 1945: Spomenica duhovščine ljubljanske nadškofije (julij, 11). V: *Resnici na ljubo: izjave ljubljanskih škofov o medvojnih dogodkih* (ur. Dolinar, M. France). Ljubljana: Družina. 17–22.
- Tutu, Desmond, 1999: *No Future Without Forgiveness*. New York: Doubleday.